

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 3, p. 155-178, April 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.600

Osmanlı Dönemi Bodrum Cami ve Mescitleri Mosque and Masjids of Bodrum in the Ottoman Period

Dr. Fahri MADEN- Dr. Mustafa EĞİLMEZ
(ORCID:0000-0002-8529-9165) - (ORCID:0000-0003-1135-2928)
Kastamonu Üniversitesi - Kastamonu

Öz: Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına alınan Bodrum, İstanköy sancağına bağlı bir kale idi. Osmanlı fethinin ardından, kalede bulunan kilise camiye çevrildi. XVI. yüzyıl boyunca kale konumunu devam ettiren Bodrum, 1671 yılında da kale dışında varoşun, han, cami ve çarşının bulunmadığı bir yerleşim yeri idi. Kent XVIII. yüzyılda gelişme kaydedip, burada kale dışında yerleşim oluşmaya başladı. Bu süreçte 1723'te Bodrum'da görevli bulunan Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından kentte kale dışında ilk cami yaptırıldı. Daha sonra liman kıyısında 1740 yılında Mustafa Paşa'nın kâhyası tarafından da bir cami inşa ettirilip Tepecik Mahallesi ortaya çıktı. Böylece kentte yaptırılan yeni camilerle birlikte yeni mahalleler de şekillendi. Bununla birlikte Bodrum'daki cami ve mescitlerin pek çoğunun XVIII. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Eski Çeşme Mahallesi Mescidi (1746), Hızroğlu Mescidi (Kelerlik Camii) (1756-1757), Türkkuyusu Camii (1767-1768), Yeniköy Mescidi (1774), Tulumba Mescidi (1780) ve Umurca Mescidi (1784) bunlardandır. Daha sonra uzun süre cami inşa edilmeyen Bodrum'da, Osmanlı dönemine ait son cami 1901 yılında yapımına başlanılan Adliye (Hamidiye-Çarşı) Camii'dir. Kale Caddesi'nin sonunda, eski belediye binasının önünde, Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan bu camii, II. Abdülhamit'in kurmuş olduğu vakıf ve göndermiş olduğu paranın yanı sıra halktan toplanan gelirlerle yapılmıştır. Osmanlı döneminde Bodrum'da yapılan en son cami olması sebebiyle halk arasında Yeni Camii ismi ile tanınmıştır. Bu çalışmada Osmanlı tarihi boyunca Bodrum'da yaptırılan cami ve mescitler arşiv belgeleri ve kaynak eserler ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bodrum, Bodrum Cami ve Mescitleri, Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii, Tepecik Camii, Adliye Camii.

Abstract: Bodrum, taken under Ottoman rule in Kanuni Sultan Suleiman period was a fortress depending on the İstanköy starboard. After the Ottoman conquest, church in the castle was converted into a mosque. Bodrum continuing the castle location during the XVI. century, was a residential outside the castle, ghetto, han, mosques and bazaars absence in 1671. The city made progress in the XVIII. century, here began to form settlements outside the castle. In this process, the first mosque was built outside the castle in the city by Mustafa Pasha of Kizilhisar, who was in charge of Bodrum in 1723. Later on, a mosque was built by Mustafa Pasha's minister in 1740 near the harbor and Tepecik Mahallesi emerged. So with the new mosque was built in the city, has shaped the new neighborhoods. However, it is understood that many of the mosques and masjids in Bodrum, emerged in the XVIII. century. These are Old Fountain Neighborhood Masjid (1746), Hizirroglu Masjid (Kelerlik Mosque) (1756-1757), Turkkuyusu Mosque (1767-1768), Yenikoy Masjid (1774), Tulumba Masjid (1780) and Umurca Masjid (1784). The last mosque belonging to the Ottoman period was built in 1901 in Bodrum, where a mosque was not built for a long time, is the Adliye (Hamidiye-Çarşı) Mosque. At the end of the castle street, in front of the old municipal building, this mosque located in Cumhuriyet Square, was made by the foundation that was founded by Abdülhamit and the money he had sent, as well as the income collected from the people. During the Ottoman period, due to the last mosque built in Bodrum, it is well-known among people as the New Mosque. In this study, the mosques and masjids built in Bodrum throughout Ottoman history are handled in the light of archive documents and references.

Keywords: The Ottoman Empire, Bodrum, Bodrum Mosque and Masjids, Kizilhisarlı Mustafa Pasha Mosque, Tepecik Mosque, Adliye Mosque.

Volume 10
Issue 3
April
2018

Giriş

Bodrum, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferi sırasında, İstanköy ile birlikte Kaptan-ı Derya Parlak Mustafa Paşa tarafından 1523 yılı başında Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Burası İstanköy sancağına bağlı bir kale olarak XVI. yüzyıl boyunca önemini korudu. 1671 yılında bölgeden geçen Evliya Çelebi, Bodrum Kalesi'nden bahsetmekte, kalenin İstanköy sancağına bağlı olduğunu, derin bir hendekle çevrildiğini, içinde Kanuni Sultan Süleyman adına kiliseden çevrilmiş ve bir minare eklenmiş caminin yer aldığını yazmaktadır. Ayrıca Evliya, Bodrum'da kale dışında varoşun, han, cami ve çarşının bulunmadığını ifade etmektedir¹.

Bu durumda XVII. yüzyılda kale içinden ibaret olan kent, XVIII. yüzyılda gelişme kaydetmiştir. Bu gelişme hiç kuşkusuz cami ve mescitlerin inşa edilmesiyle birlikte yaşanmıştır. Zira kentlerin gelişimi ve mahalle yapılanması bu kurumların etrafında meydana gelmekteydi. XVIII. yüzyıl başlarında Bodrum'a gönderilen Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın bölgeye gelmesinin ardından, kentte önemli gelişmeler görülmeye başlamış ve imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Nitekim 1723'te halkın ihtiyacının giderilmesi için Bodrum'da görevli bulunan Mustafa Paşa tarafından kale dışında ilk cami yaptırılmıştır. Bu arada liman kıyısında 1740 yılında Mustafa Paşa'nın kâhyası tarafından bir cami daha inşa ettirilmiş ve Tepecik Mahallesi şekillenmiştir. Böylece Bodrum yavaş yavaş bir kasaba hüviyetine bürünmeye başlamıştır².

Cuinet, Bodrum'da 1894 tarihinde 1 cami ve minare ile 2 mescit gördüğünü haber vermekte³ ise de arşiv kayıtlarında bu sayının daha fazla olduğu, örneğin Bodrum şer'iyye sicillerinde merkezde 7 cami ve 10 mescidin varlığı tespit edilmektedir⁴. Gürbıyık, Bodrum Yarımadası'nda Osmanlı dönemine ait toplam 27 cami bulunduğunu haber vermektedir. Bu camilerden beşi "enine sahnalı düz ahşap tavanlı camiler" olarak adlandırılan özel bir cami grubundandır⁵. İnşa edilme tarihi sırasına göre Osmanlı döneminde Bodrum merkezinde inşa edilen cami ve mescitleri arşiv belgeleri, ana kaynaklar ve araştırma eserler ışığında inceleyelim.

1. Kale Camii-Sultan Süleyman Camii

Evliya Çelebi, Bodrum kalesinden bahsederken "...Süleyman Han'ın kiliseden çevirdiği bir cami vardır. Alçak minareli küçük camidir. Bundan gayri mesacid yoktur." demektedir⁶. Bu itibarla Kale Camii, Bodrum'un en eski cami ve mescidi olup kale Müslümanlar tarafından ele geçirildikten sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde buradaki Şapel'in (Küçük Kilise) camiye çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır⁷. Bu itibarla adı geçen camii "Sultan Süleyman Camii" adıyla da anılmıştır.

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935, s. 110.

² Tuncer Baykara, "Bodrum", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 248.

³ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie Géographie Administrative*, Paris 1894, s. 665.

⁴ Yılmaz Çetiner, "Şer'iyye Sicillerine Göre Bodrum Vakıfları 1742-1910", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 156-157.

⁵ Cengiz Gürbıyık, "Bodrum Yarımadası'nda Akdeniz Etkili Bir Grup Camii", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 483.

⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. IX, s. 110; Hakan Özoğlu, "Seyyahların Gözünden Bodrum", *2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (9-12 Mayıs 2011) Sempozyum Bildirileri*, Bodrum 2011, s. 494.

⁷ Arzu Baykara, *XIX. Yüzyıl Bodrum Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Hayatı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010, s. 123, 129.

Camiye çevrilen Şapel'in St. Jean Şövalyeleri tarafından 1406 yılında yaptırıldığı ve 1519-1520 yıllarında İspanyol şövalyeleri tarafından tamir ettirildiği bilinmektedir. Kale 5 Ocak 1523'te Osmanlı fethinin ardından camiye çevrilen Şapel'e Osmanlı geleneğine uygun bir biçimde taş merdivenle çıkılan minare eklenmiştir. Eski Şapel, tek nefli, üzeri beşik tonozla örtülü ve apsisli bir yapıdır. Hellenistik dönem yapılarından alınan devşirme malzemeyle yapılmıştır. Yan duvarlarında Mausoleion'dan getirilen taşlar kullanılmıştır. Orta kapı üzerinde üst üste bulunan iki pencere çevresinde gotik tarzda bitkisel süslemeler vardır. Kuzey yan duvarı üzerinde 1472 yılında Venedikliler tarafından yıkılan bir mescide ait iki ayrı kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerden biri Gül-fü duasıdır. Bunlar muhtemelen XI. yüzyıl Selçuklu dönemine aittir. Caminin ön cephesinin iki köşesinde ise İspanyol şövalyelerin adları ve 1519-1520 tarihleri yazılıdır⁸.

1768 yılında Kale Camii'nin yassı bir yerde ve harap bir durumda olduğu belirtilmektedir⁹. XIX. yüzyılın sonlarına ait Aydın vilayeti salnamesine göre de kiliseden çevrilen Bodrum Kalesi içerisindeki caminin yanında dolambaçlı ve taş bir merdiven mevcut olup buradan caminin üzerine çıkılarak orada ezan okunduğu rivayeti vardır¹⁰.

Kaledeki bu caminin bir de vakfa sahip olduğu tespit edilmektedir. 18 Kasım 1778 tarihinde Kale Camii'ne vakıf görevlisi ve müezzin olarak Mustafa Halife b. Ahmet atanmıştır¹¹. 1835 tarihinde Kale Camii vakfına ait kale içinde iki adet dükkân ile kale dışında iki adet zeytin ağacı bulunuyordu. Caminin imamı aynı zamanda vakfın mütevellisi olup vakfa ait 90 kuruş geliri caminin ihtiyaçlarına sarf etmekteydi. Ayrıca bu camiye 40 kuruş, 44.344 akçe, 6 para vakfedilmişti¹². Yine Kale Camii'sine 5 kuruş kirası olan incir bahçesinin vakfedildiği, tarihsiz bir kayıta vakıf mütevellisi olan cami imamına 10.210 akçe verildiği yazılıdır¹³. İlave olarak muhtelif defalar bu camiye hayır sahipleri tarafından para harcandığı görülmektedir. Örneğin 28 Mart 1830 tarihinde Kale Camii'ne Yakupoğlu zevcesi 10 kuruş vermişti¹⁴.

Kale Camii minaresi I. Dünya savaşında 26 Mayıs 1915'de Fransız zırhlısının bombardımanı sırasında yıkılmıştır. Nitekim 1997 yılında aslına uygun olarak yeniden yaptırılmıştır. Yakar ve Uzala minarenin son haliyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“XVIII. yüzyıl Bodrum kalesi gravürlerinde var olan bu minare, Bodrum Kalesi'nin silüetindeki eksikliği tamamlamak üzere ve Türklüğün bir simgesi olarak yeniden yapılmıştır. Minarenin tepesinde, üç kavuk üzerinde cumhuriyetin simgesi ay yıldız yükselmektedir. Kavuklar üç kıtaya yayılmış Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu simgeler. Minarenin külâhı, Hacı Bektaş Veli hazretlerinin börtü biçimindedir. Külâhla şerefe arasındaki bölüme 'petek' adı verilir. 'Petek' üzerinde üç kuş yuvası vardır. Soldaki Topkapı sarayının sünnet odasının kapısı biçimindedir; zenginlik demektir. Sağdaki, hamam kapısıdır; maddi ve manevi temizliği simgelemektedir. Tepedeki kuş yuvası tapınak kapısı şeklindedir; diğer kültür ve dinlere saygıyı anlatmaktadır. 16 adet şerefe korkuluk levhaları üzerlerine ay yıldız işlenmiştir. Bugüne kadar kurulan 16 Türk devletini simgelemektedir. Şerefenin altındaki mukarnaslar, Selçuklu mimarisi tarzında,

⁸ Serap Yakar-Gürşans Uzala, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi*, Bodrum 2006, s. 31.

⁹ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 112.

¹⁰ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, Aydın 1307, s. 876.

¹¹ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)*, Defter nr. 260, s.198.

¹² A. Baykara, *a.g.t.*, s. 109; Çetiner, *a.g.m.*, s. 157.

¹³ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 112.

¹⁴ *Bodrum Şer'iyeh Sicili (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)*, nr.6436/0074, s.143.

yani geometrik bir bezeme şeklinde işlenmiştir. Minarenin gövdesi üzerindeki bilezikler, tevhidi temsil etmektedir.”¹⁵

Müze haline getirilen Kale Camii’si 1964 yılından beri Bodrum Müzesi Sergi Salonu olarak kullanılmaktadır. Caminin içerisinde Yassıada’da bulunan VII. yüzyılda ait bir geminin güvertesi sergilenmektedir.

2. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii

Bodrum’a tersane inşa etmek için gelen Tersane amiri Kızılhisarlı¹⁶ Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu münasebetle İskele Meydanı’nda, Bodrum Kalesi’nin karşısında bulunan camii banisinin adıyla ve “İskele Camii” olarak anılmaktadır¹⁷. Banisi denizci olduğundan cami denize bakar şekilde inşa edilmiştir. Halk arasında bu camiye “Eski Camii” de denilmektedir. Mustafa Paşa’nın bu camiyi inşa ettirmesiyle Bodrum yavaş yavaş bir kasaba hüviyetine bürünmeye başlamıştır¹⁸.

Caminin inşa tarihi, giriş kapısı üzerinde yer alan, iki ayrı pano halinde düzenlenmiş, üçer satırdan oluşan kitabesinden anlaşılmaktadır. Kitabe metni şöyledir:

*Hüdâ bir kulun tergip edince böyle hayrâta
Anın meylî düşer daim nice türlü ibadâta
Mücahid fi sebilillah o Gazi Mustafa Bey’in kim
İdüp ihya bu beytullahı talip oldu merzâta
Müyesser oldu itmamı duhûl iden desün âmin
Duadır çün ânın tarih dâhil ola cennata sene 1136¹⁹*

Bu kitabeğe göre camii, 1136/1723-1724 yılında Kızılhisarlı Gazi Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa, 1688 ile 1718 tarihleri arasında oğulları ile beraber Bodrum’a gelerek bir tersane inşa ettirmiştir. Kendi adıyla anılan camiyi de Bodrum’a tersane yaptırmak için geldiği sırada inşa ettirmiştir²⁰. Tersanenin inşasından sonra Bodrum Yarımadası’nda imar faaliyetleri yoğun bir biçimde artmıştır. Kızılhisarlı Mustafa Paşa daha sonra kaptan-ı deryalığa yükselmiştir. Vefatından sonra kendisi gibi kaptan-ı derya olan oğlu Cafer Paşa ile beraber Bodrum’da Gemibaşı Mahallesi Tersane Mevkii’nde bulunan türbeye defnolunmuştur²¹.

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Bodrum’da inşa ettirdiği cami ve sıbyan mektebinin yaşatılması için 31 adet dükkân ile birer adet fırın, kahvehane, ahır, menzil ve meyve bahçesi gibi mülklerini vakıf olarak tahsis etmiştir. Vakfiye şartlarına göre cami ve vakıf görevlilerine

¹⁵ Yakar-Uzala, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶ Denizli’nin Serinhisar İlçesi.

¹⁷ Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939, s. 213; Ömer Bıyık, “Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Ailesi Üzerine Bilgiler”, 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler*, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 130.

¹⁸ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 40.

¹⁹ Cengiz Gürbıyık, *Bodrum Yarımadası’ndaki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 175; Gürbıyık, *a.g.m.*, s. 491-492; Bıyık, *a.g.m.*, s. 132; A. Baykara, *a.g.t.*, s. 83; Bu kitabenin sade şekli şöyledir: “Allah bir kulunu böyle bir hayratı yapmaya râğbet ettirince, onun meylî her zaman ibadete çok olur. Allah yolunda cihad eden o Gazi Mustafa Bey bu Beytullah’ı ihya etmekle O’nun hoşnutluğuna talip oldu. Onu tamamlamak nasip oldu. Buraya giren her kişi amin desin. Zira onun yapılışına düşülen tarih kaydı ‘Dahil ol cennata’ bir duadır. Sene 1723-1724”

²⁰ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s.61.

²¹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 210-211; Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, İstanbul 1945, s. 60; Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 176.

günlük, vaiz ve mütevelliyeye 10'ar kuruş, imama 8 kuruş, müezzin, kayyım ve muallime 7'şer kuruş, hatibe 4 kuruş maaş bağlanmıştır²².

XIX. yüzyılda bölgeye gelen Fransız seyyah Charles Texier, Bodrum Kalesi ile ilgili gravüründe Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii'ne de yer vermiştir. Gravürde yapı çok ayrıntılı biçimde işlenmemekle birlikte, düz damı ve minaresi açıkça görülebilmektedir²³.

Camii kesme taştan, kareye yakın dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Önünde birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlı iki sütunlu, üç bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin yanında taş kaide üzerinde, yuvarlak gövdeli ve tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Kuzeybatısına imamın ikameti için sonradan bir birim eklenmiştir. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak, yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Çatı 1951 ve 1986 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmıştır²⁴.

Harimin batısında yer alan minare çeşitli zamanlarda onarım görmüştür. Minare ilk olarak 1927 yılında depremden zarar gördüğü için yıkılmış ve Mahmut Tınaztepe tarafından yeniden yapılmıştır. 1957 yılında minareye yıldırım düşmesi sonucu harap olmuş ve kullanılamaz hale gelmiş, 1963 ve 1964 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarılmıştır²⁵.

Kızılhisarlı Camii'nin ayakta kalabilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir de vakıf tesis edilmişti. Vakfın yönetimiyle ilgili zaman zaman problemler ortaya çıkmıştı. Bu problemlerin geneli mütevellilik göreviyle alakalıydı. 28 Eylül 1808 tarihinde yaşanan problemde Pembe Hanım, Bodrum mahkemesine başvurarak evladiyet üzere kurulmuş olan Kızılhisarlı Mustafa Paşa Vakfı'nın tevliyet görevinin kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Görevle ilgili işlemleri yürütmek üzere de eşini vekil tayin etmişti²⁶. 12 Nisan 1902 tarihinde vakıf mütevelliliğinde bulunan Hacı Habibe Hanım'a dava açılmış, dava sonucunda mütevellilik bu hanımdan alınarak göreve ailenin en büyüğü Nemiye Hanım getirilmiştir²⁷.

Bu camideki en kıymetli kitaplarından biri Emir Timur'un torunlarından Şazmelek tarafından armağan edilen Kelâm-ı Kadim'dir. Büyük kıtalı bu Kelâm-ı Kadim'in uzunluğu 28, eni 29 santimdir. 36 punto boyutunda yazısı vardır. Ayrıca kâğıdı ve yıldız tertibatı mükemmeldir. İyi muhafaza olduğundan herhangi bir silinti yoktur. Bodrum kadılarında Ali Haşim Efendi bu Kelâm-ı Kadim için yeşil puşide yaptırmış, Cuma namazından önce bu Kur'an'dan okunmasını vasiyet etmiştir. Kitabesinde Hicri 871 (Miladi 1466-1467) yılında yazıldığı anlaşılan bu Kur'an-ı Kerim günümüzde İstanbul Evkaf Müzesi'nde muhafaza edilmektedir²⁸.

3. Tepecik (Merkez) Camii

Bodrum'un İç Limanı'nda, Tepecik Mahallesi'nde, Neyzen Tevfik Caddesi üzerindedir. Bu camii Antik Çağlar'dan kalmış olan agoranın olduğu yere Tersane Amiri Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın kâhyası Hacı Hasan Hoca tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple camii arşiv

²² Bıyık, a.g.m, s. 130-132.

²³ Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, C. III, çev. Ali Suat, Ankara 2002, s. 221; Gürbıyık, a.g.t, s. 166; Gürbıyık, a.g.m, s. 483.

²⁴ Osman Nuri Bilgin, *Bodrum (Tarihi ve İktisadi Yönleri İle)*, İstanbul 1965, s. 30.

²⁵ Bilgin, a.g.e, s. 30.

²⁶ Yüksel Kırcı, *Bodrum'a Ait 167 Numaralı Şer'îye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2000, s. 354-355.

²⁷ A. Baykara, a.g.t, s. 111.

²⁸ Hafız Kadri, "Bodrum'da Timurlenk'in Hafidelerinden Şazmelek'e Aid Kelâm-ı Kadim", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Sene 5, nr. 26, 1 Haziran 1330, s. 127-128; Bıyık, a.g.m, s.132; Eroğlu, a.g.e, s. 213.

kayıtlarında Hacı Hasan Hoca'nın ismiyle anılmaktadır. Bununla birlikte Tepecik Camii'ni Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu Cafer Paşa'nın yaptırdığı da rivayetler arasındadır²⁹.

Caminin inşa tarihini giriş açıklığının üzerinde yer alan ve üç bölüm halinde düzenlenmiş olan inşa kitabesinden öğrenmek mümkündür. Kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l hallakü'l baki

Tarih-i sene 1153

Hüda bir kuluna lütf etse böyle ihsanı

Çün hayrat etmeye ana keremin eyler erzakı

Hasan Hoca ki tabi-i el-Hac Mustafa Paşa

Kendi malıyla ihya etti bu beyt-i sübhani

Sual ettim dedi tarihini bir hatıf

Bihamdilillah müyesser etti hak böyle ihsanı

Bu cami-i şerif vakfı için

İstanköy'de dört dükkân bir bahçe

Bunda dahi iki yüz kuruş ve altı dükkân

*Dahi bu mahalde kayd olundu*³⁰

Görüldüğü üzere kitabeden yapının 1153/1740-1741 yılında Hacı Hasan Hoca adlı biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Hacı Hasan Hoca'nın caminin karşısındaki mezarlıkta gömülü olduğu belirtilmekteyse de, günümüzde bu mezarlık mevcut olmadığı gibi herhangi bir mezar taşına da rastlanmamaktadır³¹.

Cami Osmanlı mimarisinde örnekleri çok az olan yalı tipi camiler grubundandır. Cami deniz kıyısında oluşturulmuş bir ada üzerinde yapılmış, kara ile bağlantısı bir köprü ile sağlanmıştı. Bu durum caminin banisinin denizci olmasından kaynaklanmıştı. Bu camiyle denizcilerin gelip geçerken karaya çıkmadan hemen namazlarını eda etmeleri amaçlanmıştı. Bu sebeple Tepecik Camii'nin gemilerin yanaşabileceği ölçüde iskelesi de bulunuyordu³².

Bugün İç Liman'ın hemen orta kısmında kalan ve yelkenlilerle komşu olan Tepecik Camii, Tepecik mahallesinden adını almıştır. Caminin banisi Mustafa Paşa'nın kâhyası Hasan Ağa, İstanköy'de bağ ve dükkân, Bodrum'da hamam gibi vakıf mallarını camiye bırakmıştır. Bu camii ile ilgili bir rivayette Mustafa Paşa'nın kâhyasına "Senin camin benimkinden çok sağlam olmuş" diye tariz ettiği, Hasan Kâhya'nın bunun üzerine Paşa'ya "Senin varlığın var, birçok vakıf bırakır, tamir ettirirsin. Benim neyim var ki tamire medar olsun, onun için sağlam yaptırırım" dediği nakledilmektedir³³.

²⁹ Hasan Demirtaş, "Hurufat Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi (1691-1835) Karaova ile Bodrum Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri", 3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 329; Bıyık, a.g.m, s. 136.

³⁰ Gürbıyık, a.g.t, s. 25; Bıyık, a.g.m, s. 136.

³¹ Gürbıyık, a.g.t, s. 26.

³² Yağcı, Erişim 15.06.2015.

³³ Bodrumlu, a.g.e, s. 52.

Üzeri kubbeli olan bu cami 26 Mayıs 1915'te Fransız Duplex kruvazörünün açmış olduğu top atışı sırasında zarar görmüş ve kubbesi yıkılmıştır³⁴. Yine 3 Şubat 1916'da itilaf devletleri donanmalarına ait bir gemi Gümüşlük iskelesine yaklaşarak iki yüz mermi atmış, bu sırada bölgedeki cami kısmen tahrip olmuştur³⁵. Daha sonra bu kubbe Karayakalı Hacı Mehmet tarafından yenilenmiştir³⁶.

Caminin çevresi 1962 yılında açılmış ve yapı meydan ortasında kalmıştır. Cami 1983 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Bu onarım sırasında rutubet sebebiyle bozulmaya başlayan beden duvarlarında tahribatı önlemek için önlemler alınmıştır. Ayrıca döşeme ile birlikte çürüyen ahşap minber ve kadınlar mahfili, eski şekil ve ölçülerde yeniden yapılmış, girişteki ahşap tavan ve çatı da onarılmıştır³⁷.

Günümüzde de cami aslına uygun olarak restore edilip sadeliği korunmuştur. Ayrıca yağmur sularının birikmesi ve caminin zeminini çürütmesi tehdidine karşı önlem olarak caminin yanında yolun altına geniş borular ve büyük ızgaralar döşenmiştir. Yine caminin solunda bulunan, bahçe duvarına bitişik elektrik trafosu kaldırılmış, belediyeye ait çay bahçesi ise sökülüp elli metre öteye taşınarak boşalan alana küçük bir meydan yapılmıştır. Meydanın etrafına zeytin ağaçları dikilip hem bir meydan oluşturulmuş, hem de Tepecik Camii ön plana çıkarılmıştır. Böylece Tepecik Camii eskiden olduğu gibi kentin kıyı kesiminin merkezinde konumlanmıştır³⁸. XIX. yüzyıl başlarında adalara gelen Beaufort'un çizdiği Bodrum haritasında limanın kıyısında Tepecik Camii de yer almaktaydı³⁹.

Camii kesme taştan yapılmış olup dikdörtgen planlıdır. Önündeki son cemaat yeri ahşap çatılı ve üzeri kiremit örtülüdür. İbadet mekânının üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülü olup, iç mekânda mimari yönden özellik gösteren bir süsleme bulunmamaktadır. Camiye girişten sonra sağ ve solunda iki ayrı bölüm halinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Buradan ahşap bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Son cemaat yeri ile ibadet mekânı bir kubbe ile ayrılmıştır. Camiinin yanında bitişik olarak kaidesi kubbe eteğine kadar yükselen yuvarlak taş gövdeli ve tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Caminin mihrabı ise sanatkârane bir şekildedir. Ayrıca iç tasarım bakımından caminin kubbe altlarına küpçükler yerleştirilerek sesin cami içerisinde dağılımı sağlanmıştır. B. Spackman Pholoy'a ait bir gravürde denize doğru çıkıntı şeklinde bir alan üzerine inşa edilen yapının, kubbe ile örtülü ve kuzeyinde üç kemer gözü ile dışa açılan bir son cemaat yeri bulunduğu müşahade edilmektedir. Kuzeydeki birim yapıya Mayıs 1915 tarihindeki bombardıman sonrası yapılan onarım sırasında eklenmiştir. B. Spackman Pholoy'un gravüründe görülen minare, günümüzdeki minareye benzemektedir. Gravürdeki minare silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlıdır. Günümüzdeki minare ise oldukça yüksek, kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik bir gövdeden müteşekkildir. Kesme taşla inşa edilmiş olan silindirik gövde, altta ve üstte birer bilezikle sonlanmıştır. Minareye harimin batısındaki dikdörtgen şeklindeki açıklıktan girilmektedir⁴⁰. Harimin batı duvarının ortasında yer alan minare çeşitli zamanlarda onarım görecer bugüne gelmiştir. Yapı I. Dünya Savaşı sırasında, Mayıs 1915 tarihinde şehir Fransız kruvazörü Duplex tarafından

³⁴ Kürşat Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi*, İstanbul 1968, s. 157; Bilgin, *a.g.e.*, s. 31-32; S. Nuri Öz, "I. Dünya Savaşında Bodrum'un Topa Tutulması", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, Sayı 7, İstanbul, 1973, s. 54-59.

³⁵ BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/42.

³⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s. 31-32; Uykucu, *a.g.e.*, s. 185; M. Karadaş, *Mavi Cennet Bodrum*, Denizli 1976, s. 60; Bodrumlu, *a.g.e.*, s. 59; A. Baykara, *a.g.t.*, s. 81-82.

³⁷ Ö. Erincin, "Eski Binalarda Zeminden Gelen Rutubetin Önlenmesi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, Ankara 1987, s. 167-180.

³⁸ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 41.

³⁹ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 53; F. Beaufort, *A Brief Description Of The South Coast Of Asia Minor*, London 1818, s. 233.

⁴⁰ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 18-19.

topa tutulduğunda kubbesinin yanı sıra minaresi de hasar görmüş ve daha sonra onarılmıştır. Adliye Camii'nin minaresinin yapılmasından sonra da zamanın modasına uygun olarak yıktırılmış ve yeniden yaptırılmıştır⁴¹. Gürbıyık Tepecik Camii'nin sanatsal özellikleriyle ilgili şu bilgileir vermektedir:

“Harim kuzey duvarında giriş açıklığının iki yanında biri altta diğeri üstte olmak üzere ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Alttaki pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli düz atkı taşlı ve mermer sövelidir. Daha küçük boyutlu olan üst pencere açıklıkları ise taş söveli ve yuvarlak kemerlidir. Harime dikdörtgen şekilli bir açıklıktan girilmektedir. Mermer söveli giriş açıklığı silmelerle çevrelenmiştir. Giriş açıklığının üzerinde dikdörtgen şekilli, mermer bir inşa kitabesi bulunmaktadır. İnşa kitabesinin alt ve üst kesimleri kıvrım dallar ve çiçek motifleriyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca kitabenin iki yanında ikişer gülbezek göze çarpmaktadır. Harim iki birimden oluşmaktadır. Güneydeki birim kubbe ile örtülüdür ve kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Bu birimin kuzeybatısında, minareye girişi sağlayan dikdörtgen şekilli bir açıklık yer almaktadır. Açıklığın üzerinde ahşap bir müezzin mahfili bulunmaktadır. Mükebbire denilen bu bölümde duran müezzinler mikrofonun olmadığı dönemlerde imamın sesini duymayan son cemaat yerindeki cemaate tekbir getirerek namazın edasında yardımcı olurlardı. Kuzeyde yer alan birim ise düz ahşap tavanlı ve kırma çatılıdır. Bu birimin kuzeyinde de kare kesitli iki ahşap destekle taşınan bir kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfile çıkış bu birimin kuzeybatı köşesindeki ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Mahfilin ortasında harime doğru çıkıntı yapan bir balkonuk bulunur. Her iki bölüm büyük yuvarlak bir kemer ile birbirinden ayrılmaktadır.

Sivri kemerli mihrap nişi, yarım daire profillidir ve çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Kavsara nişi dört sıra mukarnasla dolgulandırılmıştır. Mihrabın mermer çerçevesi bordürlerle bölünmüştür. İlk bordür urgan şeklinde helezonik yivlere sahiptir ve kaş kemeri çepeçevre dolanmaktadır. Diğer bordürlerin içleri ise kabartma şekilli kıvrım dallar ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Son onarımda yenilenmiş olan ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir. Yapıdaki süslemeler harim giriş açıklığı üzerinde yer alan mermer inşa kitabesinde ve mihrap çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen şekilli mermer inşa kitabesinin alt ve üst kısmında, kıvrım dallar, lale ve çeşitli çiçek motiflerinden oluşan birer süsleme şeridi yer alırken, kitabenin iki yanında farklı şekilli ikişer gülbezek bulunmaktadır. Mihrabın mermer çerçevesi, küçük silmelerle bölünmüş beş sıra bordürden oluşmaktadır. İlk bordür helezonik yivlerle süslenmiştir ve sivri kemeri çepeçevre dolanmaktadır. İkinci bordürde zikzak şekilli motifler yer alırken, en geniş olan üçüncü bordürün içerisinde, inşa kitabesindeki süslemelere benzer şekilde, kıvrım dallar lale ve çeşitli çiçek motifleri bulunmaktadır. Dördüncü bordür daha dar olup yine bitkisel süslemelerden oluşur. Son bordür ise ikinci bordüre benzer şekilde zikzak şekilli motifler içermektedir.”⁴²

Caminin banisi Hasan Hoca bir de vakıf tesis etmiş ve vakıf için İstanköy'de bulunan dört dükkân, bir bahçe ve nakit 200 kuruş ile nerede oldukları belirtilmeyen altı dükkân

⁴¹ Bilgin, *a.g.e.*, s. 32.

⁴² Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 19, 21.

vakfetmiştir. Ancak İstanköy'ün elden çıkmasıyla birlikte camii bu vakıflarını kaybetmiştir⁴³. Yine arşiv kayıtlarından Çirkanlı Kara Ahmet isimli şahsın, 1799 tarihinde kendi tarlasında bulunan 20 adet zeytin ağacını Tepecik Camii içindeki kürsüde üç aylarda her cuma vaaz verilmesi için vakfettiği anlaşılmaktadır⁴⁴. İlave olarak Karaveli oğlu İsmail Çavuş Mandıra isimli mahaldeki meyve ağaçlı bahçesini Tepecik Camii'ne vakfetmiştir. Bu vakfa 28 Mayıs 1837'de Ömer Efendi b. Hüseyin mütevellî olarak atanmıştır⁴⁵. 10 Şubat 1915 tarihinde bu göreve Rifat Efendi'nin getirildiği tespit edilmektedir⁴⁶. Günümüzde Tepecik Camii'nde bir seccadeye sarılı olarak el yazması Kuran-ı Kerim ve tefsir kitapları bulunmuş, bunlar Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir. Tepecik Camii imamı tarafından tesadüfen bulunduğu ifade edilen Kur'an-ı Kerim'in 1200 yıllık olduğu tahmin edilmektedir⁴⁷.

Tepecik Camii'nde Osmanlı tarihi boyunca vazife yapan kişilerden bazıları tespit edilmektedir. Bu camiye Ekim 1742 tarihinde günlük 3 akçe maaşla Molla Mustafa kayyum tayin edilmiştir⁴⁸. 12 Temmuz 1743 tarihinde vakfiyesi tasdik edilerek burada bir vakıf kurulmuş, cami ve diğer görevlilere maaş bağlanmıştır. Bodrum kazası sakinlerinden olan ve geçici olarak İstanköy'de ikamet eden caminin banisi Hasan Hoca tarafından vakfa Bodrum ve İstanköy'deki dükkân, menzil, oda, limon bahçesi gibi mülkler vakfedilmiştir. Buna göre Tepecik Camii Vakfı'na ait görevlilerden imama günlük 10 kuruş, müezzine 7 kuruş, kayyum, hatip ve mütevellîye 3'er kuruş maaş bağlanmıştır⁴⁹. Bodrum şer'îye sicillerindeki kayıtlara göre Debâcık Camii olarak da zikredilen bu camiye 1784-1834 tarihleri arasında Bodrum halkı tarafından –özellikle hanımlar- 2.696 kuruş para, 16 adet zeytin ağacı ve 4 vukıyye zeytin yağı vakfedildiği tespit edilmiştir⁵⁰.

13 Aralık 1836 tarihinde ise Hacı İbrahim'in hitabet görevinden feragat etmesi üzerine bu göreve Hacı Mustafa b. İsmail Halife getirilmiştir⁵¹. O da görevi 18 Ekim 1839 tarihinde oğlu İsmail Halife'ye bırakmıştır⁵².

4. Eski Çeşme Mahallesi Mescidi

Mescidin inşa tarihi, harim giriş açıklığı üzerinde bulunan inşa kitabesinden öğrenilmektedir. Zamanla harap duruma gelmiş olan bu mescidin kitabe levhası önce Bodrum Müzesi'ne kaldırılmış, muhtemelen yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarıldıktan sonra müzeden alınıp şu anki yerine konulmuştur. Kitabede “Sahibü'l-hayrat Hacı İbrahim tarih-i sene 1159” ifadesi yer almaktadır. Buna göre yapı 1159/1746 yılında Hacı İbrahim adlı biri tarafından yaptırılmıştır. Yapıyı inşa ettiren Hacı İbrahim hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır⁵³. Bugün Eski Çeşme Mahallesi mescidi Tulumba Camii olarak ifade ediliyorsa da Tulumba Mescidi'nin Tabak Hacı Ali tarafından aynı isimli mahallede, Tersane yakınında 1780 tarihinde yaptırıldığı bilgisi bulunmaktadır⁵⁴. Bu durumda iki ayrı mescidin var olması söz konusudur.

⁴³ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 110.

⁴⁴ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 109.

⁴⁵ VGMA, Defter nr.213, s.4.

⁴⁶ VGMA, Defter nr.213, s.5.

⁴⁷ <http://www.haberler.com>, Erişim 30.03.2015.

⁴⁸ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 110; Çetiner, *a.g.m.*, s. 162.

⁴⁹ Bıyık, *a.g.m.*, s. 136-137.

⁵⁰ Çetiner, *a.g.m.*, s. 159-160, 162-163.

⁵¹ BOA, EV.THR, 63/122.

⁵² VGMA, Defter nr.286, s.259.

⁵³ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 43.

⁵⁴ T. Baykara, *a.g.m.*, s. 249; A. Baykara, *a.g.t.*, s. 112.

1986 yılında mescidi inceleyen İbrahim Kablı, yapının büyük ölçüde yıkıldığını, yalnızca sivri kemerli mihrabının ayakta kaldığını haber vermektedir. Bu itibarla mescit 1988 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılıp günümüzdeki şeklini almıştır. Ancak bu onarımdan sonra mihrap dışında mescitte eskiye dair hiçbir iz kalmamıştır. Yapı uzunlamasına dikdörtgen planlı bir harim ve harimin doğusundaki minareden oluşmaktadır. Üzeri düz beton tavanla örtülüdür. Doğu cephesinde üç, güney cephesinde ise iki pencere açıklığı yer almaktadır. Batı cephesinde ise herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Yapının günümüze kalabilen tek orijinal kısmı mihrabıdır. Sivri kemerli mihrap, yarım daire profillidir ve küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Mescitin ahşap minberinin bir özelliği yoktur. Yapıda herhangi bir süsleme unsuruna da rastlanmamaktadır. Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planı ve düz ahşap tavanla örtülü oluşu yönünden Türkkuyusu Camii'ne benzemektedir⁵⁵.

5. Türkkuyusu Camii

Bodrum Türkkuyusu Mahallesi'nde, eskiden Sıralavaz Caddesi, günümüzde ise Turgutreis Caddesi olarak anılan yol üzerinde yer almaktadır. Caminin tarihi, harim giriş açıklığı üzerinde yer alan inşa kitabesinden öğrenilmektedir. Kitabe metni şu şekildedir:

Hasbeten-lillah bina oldu bu mescid

Sebeplerin mağfur kıla bari zah?

Sene 1181

Kitabeden yapının 1181/1767–68 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yapının banisiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamakta⁵⁶, bu sebeple caminin halk tarafından inşa edildiği ileri sürülmektedir⁵⁷. Camiinin teknik ve sanatsal özellikleriyle ilgili Gürbıyık şu bilgileri vermektedir:

“Yapı kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son cemaat yeri, kuzeybatısındaki minare ve kuzeyindeki avludan oluşmaktadır. Duvarları kireç badanalı olan yapıda inşa malzemesi olarak köşelerde düzgün kesme taş, diğer kesimlerde kaba yontu taş ve tuğla kullanılmıştır. Sıva ile oluşturulmuş bir dizi saçak yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Üzeri kırma çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Yapının doğu ve güney cephelerinde ikişer, batı cephesinde ise üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Tüm pencereler dikdörtgen şekilli, taş söveli ve düz atkı taşlıdır...

Tek şerefeli, mukarnas kavsaralı (Türk üçgeni, Prizmatik üçgen) bir minaresi vardır ve minare kare kaide üzerine oturmaktadır. “Minare, yapının kuzeybatısında, son cemaat yerine bitişik vaziyettedir. Kare bir kürsü üzerinde yükselen silindirik bir gövdeden oluşmaktadır. Kürsü kısmı düzgün kesme taş, gövde kısmı ise tuğla ile inşa edilmiştir. Minareye son cemaat yerinin batı duvarındaki bir açıklıktan girilmektedir. Minarenin kuzeyindeki yakın tarihte inşa edilmiş olan küçük birimin içine girilemediğinden işlevi bilinmemektedir. Son cemaat yerinin kuzeyinde, batısından ve kuzeyinden bir duvarla çevrelenmiş bir avlu yer almaktadır. Bu alana giriş son cemaat yerinin kuzeybatısındaki iki basamaklı merdivenle sağlanmaktadır. Üzeri düz ahşap tavanla örtülü olan son cemaat yerinin kuzeyinde kare kesitli payelere oturan sivri kemerli üç açıklık bulunurken doğusunda yine sivri kemerli ve daha büyük tek bir açıklık

⁵⁵ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 41-42.

⁵⁶ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 35-36.

⁵⁷ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 41.

bulunmaktadır. Bu açıklıkların arası sonradan camekânla kapatılmıştır. Batısında yer alan kemer gözünün bir kısmının, bu bölümün dışına yapılan ve işlevi bilinmeyen küçük birim nedeniyle, yakın bir tarihte kapatıldığı oldukça açıktır. Yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir seki, son cemaat yerinin doğu, batı ve kuzeyini cepeçevre dolanmaktadır.

Harim kuzey cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Dikdörtgen şekilli pencereler taş söveli ve düz atkı taşlıdır. Harime giriş dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Açıklığın üzerinde üç satırdan oluşan dikdörtgen şekilli bir kitabe levhası bulunmaktadır. Harimin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan tahtaları yenilenmiştir. Yapının orijinal mihrabı, yakın bir tarihte yapılmış olan ve herhangi bir özelliği bulunmayan ahşap bir mihrapla kapatılmıştır. Bu yüzden mihrabın gerçek formu bilinmemektedir.”⁵⁸

Ahşap minber herhangi bir özelliğe sahip değildir. Ayrıca yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Bodrum şer’iye sicillerindeki kayıtlarda cami vakfına halk tarafından 1784-1834 yılları arasında 2.365 kuruş para, bir parça tarla, 43 adet zeytin ağacı ve 10 vukıyye zeytin yağı bağışlandığı tespit edilmektedir.⁵⁹

6. Adliye (Hamidiye-Yeni) Camii

Kale Caddesi’nin sonunda, eski belediye binasının önünde, Cumhuriyet Meydanı’nda bulunan bu caminin inşasına 1901 tarihinde başlanmış ve bir yıl içerisinde bitirilmiştir. Çarşı mahallesi içinde yer alan cami, geleneksel anlamda çarşı ve pazar ile bütünleşmiştir⁶⁰. Caminin bulunduğu yer arşiv kayıtlarında “Köşk içi nam mahal” şeklinde de geçmektedir⁶¹. Cami Sultan II. Abdülhamit’in kurmuş olduğu vakıf ve göndermiş olduğu para ile halktan toplanan gelirlerle yapılmıştır. Osmanlı döneminde Bodrum’da yapılan en son cami olması sebebiyle halk arasında “Yeni Camii” ismi ile tanınmıştır.

Caminin girişinin üst kesiminde, dikdörtgen şekilli, içerisinde bir tuğra ve altında üç satır yazı içeren inşa kitabesi yer almaktadır. Bu inşa kitabesinden caminin ne zaman yapıldığı ile ilgili bilgi elde edilmektedir. İnşa kitabesi şu şekildedir:

Tuğra: *Abdülhamid bin Abdülmecid muzaffer daima*

Sağ üst köşe: *El-gazi*

Zıynet-efzâ-yı makam-ı muallâyı hilafet-i islamiyye ve er’ike piray-ı

*Saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye es-sultan ibni’s-sultan el-gazi Abdülhamid han-ı
sani hazretleri*

Taraf-ı eşreflerinden işbu Adliye Cami-i şerifi bin üç yüz yirmi senesinde inşa edilmiştir.

Rebiü’l-ahir 1320 (Temmuz 1902)⁶².

Kitabeden de anlaşılacağı üzere cami 1902 yılında tamamlanmıştır. Bununla birlikte arşiv kayıtları caminin ibadete açılışının sözü edilen yılın son ayına kadar sarktığını göstermektedir.

⁵⁸ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 33.

⁵⁹ Çetiner, *a.g.m.*, s. 166.

⁶⁰ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 81; *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı*, 172.

⁶¹ BOA, EV.MKT.CHT, 702/34.

⁶² Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 159.

5 Aralık 1902 tarihli arşiv kaydında Adliye Camii'ndeki bazı eksiklikler sebebiyle namaz kılınmadığı ifade edilip, bu eksikliğin hemen giderilerek ibadete açılması istenmiştir. Ayrıca o ana kadar cami için yapılan masrafın ne kadar olduğu ve bu masrafın nereden karşılandığının bildirilmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine Aydın Valisi Kamil Bey Ramazan bayramına kadar (1 Ocak 1903) eksikliklerin tamamlanarak caminin hizmete açılacağını bildirmiştir⁶³.

Adliye Camii'nin inşa edilmesinde Bodrum'daki diğer cami ve mescitlerin Cuma ve bayram namazlarının eda edilmesinde yetersiz kalması etkili olmuştur. Keza Bodrum halkının isteği üzerine kaza müftüsü Mehmet Hilmi Efendi bu caminin inşası için gerekli girişimlerde bulunmuştur. 1903 tarihinden itibaren de camiye vakit namazları dışında Cuma ve bayram namazlarını eda etmek üzere imtihanla imam ve hatip olarak İbrahim Efendi atanmıştır⁶⁴. Arşiv kayıtlarından daha sonraki yıllara ait atamalar da takip edilmektedir. Örneğin 11 Aralık 1914 tarihinde camiye 150 kuruş maaşla imam olarak Hafız Ahmet Efendi⁶⁵, 13 Aralık 1914 tarihinde 100 kuruş maaşla müezzin ve kayyum olarak Hafız Mehmet Arif Efendi getirilmiştir⁶⁶. 26 Haziran 1916 tarihinde ise 50 kuruş maaşla hitabet görevine Ahmet Efendi, 100 kuruş maaşla müezzinlik ve kayyumluk görevlerine Tevfik Efendi getirilmiştir⁶⁷. 1926 yılında Adliye Camii görevlilerinin maaşlarına zam yapılması konusunda gündeme gelmiş, ancak zam yapılamamıştır⁶⁸.

Sultan II. Abdülhamit'in aynı yıl Tire-Torbalı bölgesinde 18 köye Adliye Camii ile benzer kitabeleri olan camiler yaptırdığı bilinmektedir. Bu camilerin yanında birer sıbyan mektebi de yaptırılmıştır. Bu itibarla Adliye Camii de Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılı münasebetiyle başlattığı mimari eserler yaptırma projesinin içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple camii, "Hamit"⁶⁹ veya "Hamidiye" ismiyle de anılmıştır.

Caminin yapısı da XX. yüzyılın başlarından izler taşımaktadır. Fevkanı bir yapı olan caminin harim bölümü dikdörtgen planlı olup kuzeydoğu köşesinde minaresi bulunmaktadır. Alt katı dükkân ve depo olarak tanzim edilmiş, bu dükkân kısmı camiye vakıf olarak yaptırılmıştır⁷⁰.

Kesme taştan yapılan caminin bugün duvarları sıvalı ve badanalıdır. Caminin üzeri ise ahşap, kırma bir çatı ile örtülü ve kiremit kaplıdır. Yapının doğu ve batı cephelerinde beşer, güney cephesinde iki pencere açıklığı vardır. Üst kesimde doğu ve batı cephelerde yine beşer, güney cephede ise üç pencere açıklığı mevcuttur. Harimin kuzey cephesinin doğusuna sonradan eklenen minare nedeniyle, alt kat penceresi minareye girişi sağlayan bir açıklığa dönüşmüştür. Harimin giriş açıklığının önünde beş basamaklı, taş merdivenle çıkılan bir sahanlık bulunmaktadır. 1999 yılında bu bölümün üzeri örtülüp ahşap bir camekânla kapatılmıştır⁷¹.

Yeni Camii, Milli Mücadele yıllarında Hacı Halim Efendi'nin verdiği vaazlar ile meşhurdur. Hacı Halim Efendi vaazlarında "Ey Müslümanlar! Cennet yakına geldi, gidin, Cenneti istiyorsanız Aydın cephesine koşun!" gibi halkı Milli Mücadele'ye yönlendirici

⁶³ BOA, EV.MKT, 2784/4; BOA, EV.MKT, 2784/32.

⁶⁴ *Bodrum Şer'iye Sicili (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)*, nr.6446/0110, s.614.

⁶⁵ VGMA, Defter nr.212, s.162.

⁶⁶ VGMA, Defter nr.4698, s.365.

⁶⁷ VGMA, Defter nr.213, s.182-183.

⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 13.115.25.

⁶⁹ Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; Bilgin, *a.g.e.*, s. 32; Uykucu, *a.g.e.*, s. 185; Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 154.

⁷⁰ Karadaş, *a.g.e.*, s. 60; H. Elbe, *Bodrum ve Müze Rehberi*, İstanbul 1972, s. 51.

⁷¹ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 155.

sözlerle halkın Yunan işgaline karşı durmasına vesile olmuş, onun bu ateşli vaazları münasebetiyle Cuma günleri cami dolup taşmıştır⁷².

Caminin minaresi XX. yüzyılda çeşitli tamirler görmüş ve bu sırada değişime uğramıştır. 1930'lu yıllara ait eski bir resimde minare, yapının batı cephesinin orta kesiminde yer almaktadır. Kare bir kürsü üzerinde yükselen ve silindirik bir gövdeden oluşan bu minarede, gövdenin şerefeden sonraki kısmı dardır ve üzeri taş bir külahla örtülüdür. 1933 yılındaki İstanköy depreminde yıkılan minare, 1958 yılında yeri değiştirilmek suretiyle tekrar inşa edilmiştir. Yeni minare 1975-1976 yıllarında da onarılmıştır⁷³. Yeni minare, kesme taşla inşa edilmiş ve oldukça yüksek tutulmuş kare bir kürsü üzerinde yükselen, silindirik bir gövdeden müteşekkildir. Tuğla ile inşa edilmiş olan silindirik gövde, altta ve üstte birer bilezikle sonlanmaktadır. Şerefenin alt kesimi ise beş sıra testere dişi dolgu yapılmıştır. Minareye giriş, harimin kuzeybatısındaki pencere açıklığından verilmiştir⁷⁴.

Camide kubbe bulunmamaktadır. Bununla birlikte plan yönünden Türkkuyusu Camii ile benzerlik göstermektedir. Fakat aralarında farklar da bulunmaktadır. Zira Adliye Camii'nin alt katı, dükkân ve depo olarak düzenlenmiştir. Adliye caminin altında dükkân ve depo gibi eklentilerin bulunmasının sebebi çarşı ve meydan gibi işlek bir yerde yer almasıdır. Cami harim kısmının üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavanın ortasında bulunan sekizgen şekilli ahşap göbeğe bitkisel motiflerden oluşan kalemşi süslemeler yapılmıştır. Harimin kuzeyinde ise kare kesitli bir kadınlar mahfili vardır. Caminin mihrabı oldukça sadedir. Ahşap minberi de herhangi bir özelliğe sahip değildir. Keza yapı süsleme açısından zengin olmayıp, hatta tavanındaki göbek dışında herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır. Caminin sözü edilen tavanındaki bitkisel süsleme biraz basit olmakla birlikte, Batılılaşma döneminde yaygın olarak kullanıldığı ve tercih edildiği bilinmektedir⁷⁵.

Belediyenin önü denilen Bodrum meydanında yer alan Adliye Camii, 2007 yılında Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından iç ve dış olmak üzere tamamen restore edilmiştir.

9. Diğer Cami, Mescit ve Namazgâhlar

Sözünü ettiğimiz camilerin dışında Bodrum'da çeşitli mescitlerin varlığı bilinmektedir. Örneğin Çarşı ve Rum Mahallesi arasında küçük bir mescidin bulunduğu nakledilmektedir⁷⁶. Ayrıca Mustafa Paşa ile oğlu Cafer Paşa'nın birer mescit yaptırdıkları anlaşılmaktadır⁷⁷. Bununla birlikte Bodrum'da mescitlerin genelde mahallelerde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu mescitler nüfusunda çoğalmasıyla bugün birer cami hüviyetine bürünmüşlerdir.

Bodrum mescitlerinin pek çoğu XVIII. yüzyıla kadar inmektedir. Bunlardan biri giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede "Sahibü'l-hayrât Hızıroğlu Kara Mustafa sene 1170 (1756-1757)" ifadesi yer alan Kelerlik/Kilerlik Camii'dir. Arşiv kayıtlarında Hızıroğlu Hacı Mustafa Mescidi olarak da geçmektedir⁷⁸. 1784 tarihli bir arşiv kaydında Hızıroğlu Mescidi için 2 kıyye zeytinyağı vakfedildiği öğrenilmektedir⁷⁹. Ayrıca Bodrum şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda

⁷² Rahmi Çiçek, "Bodrumlu Tabakoğlu Süleyman Nuri Öz ve Eğitim Görüşleri", 3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 281.

⁷³ Karadaş, a.g.e, s. 60.

⁷⁴ Karadaş, a.g.e, s. 60; Bilgin, a.g.e, s. 32; Uykucu, a.g.e, s. 185; Gürbıyık, a.g.t, s. 155.

⁷⁵ Gürbıyık, a.g.t, s. 156.

⁷⁶ Bodrumlu, a.g.e, s. 52.

⁷⁷ Eroğlu, a.g.e, s. 213.

⁷⁸ Demirtaş, a.g.m, s. 330.

⁷⁹ A. Baykara, a.g.t, s. 113.

1834-1836 yıllarında halk tarafından bu camiye 1.027 kuruş vakfedildiği anlaşılmaktadır⁸⁰. Muhtemelen Hızıroğlu Mescidi Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminin başında Kelerlik Camii olarak yeniden inşa edilmiştir⁸¹. Bu camii Bodrum rüsumat müdürü tarafından 1898 yılında yeniden inşa ettirilmiştir. Bununla birlikte iki yıl sonra mescidin beraberindeki mekteple birlikte onarıma muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Rüsumat müdürü Şerafettin Efendi mescide hayır sahipleri tarafından mescidin ihtiyaçları ve onarımı için vakfedilen, kazama müftüsü elinde bulunan tarla ve para senetlerinin ortaya çıkarılmasını tavsiye etmiştir⁸². Bu durumda mescidin tamire muhtaç yerlerinin vakıf gelirleriyle yaptırılması düşünülmüştür. Mescidin Bitez mevkiinde 3 dönüm tarlası ile bir miktar nakit para geliri vardır. Bunların Rüsumat müdürünün tavsiyesiyle kimlerin elinde ise ortaya çıkarılıp mescidin tamir ettirilmesi emredilmiştir⁸³. Aradan bir süre geçtikten sonra konunun sürüncemede kalması üzerine aynı emir tekrar edilmiştir⁸⁴. Nitekim yapılan incelemelerde mescidin dört kişinin zimmetinde 855 kuruş nü kud vakfiyesi tespit edilmiştir. Yine yapılan incelemeden bu paranın senetlerinin mahkeme yoluyla müftü efendiye intikal ettirildiği, müftü efendinin bunları emniyetli bir şekilde koruduğu, rüsumat müdürünün verdiği beş-altı yüz kuruşla da mescidin onarıldığı anlaşılmıştır⁸⁵. Bunun üzerine mescide ait olan tarlanın tevliyetinin vakıf şartlarına göre bir kişiye verilmesi istenmiş⁸⁶, ancak sözü edilen tarlanın vakfiyesine dair kayda rastlanmamıştır⁸⁷.

1671 yılında Evliya Çelebi Bodrum kalesi içerisinde kiliseden çevrilen camiden başka mescit olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte daha sonraki yıllarda kale içerisinde bir de mescit inşa edilmiştir. Bu mescitle ilgili Haziran 1768 tarihli bir arşiv kaydında mescidin yassı bir yerde ve harap halde olduğu belirtilmektedir. Bu kayıta mescidin bir vakfının kurulup yıllık 5 kuruş kirası olan bir incir bahçesinin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tarihsiz bir kayıta bu mescide 10.210 akçe para vakfedildiği tespit edilmektedir⁸⁸.

Bodrum'daki bir diğer XVIII. yüzyıl yapısı 1759 tarihinde Bitezli Hacı İsmail'in yaptırdığı Yeniköy Mescidi'dir⁸⁹. Bu mescide kadınlardan da para vakfedenler olmuştur. Bodrum şer'iyeye sicil kayıtlarından 1794-1834 tarihleri arasında mescidin dükkân ve zeytin ağacı gibi vakıf mallarından yaklaşık 2.887 kuruş gelir elde edildiği tespit edilmiştir⁹⁰. Bununla birlikte 12 Kasım 1795 tarihinde cemaatin hoşlanmaması sebebiyle bu camide imam olan Ali görevinden alınarak yerine Mevlana Mehmet tayin edilmiştir⁹¹. Tarihi Yeniköy Mescidi günümüze ulaşmamıştır. Bugün Turgut Reis Caddesi üzerinde mevcut bulunan Yeniköy Camii 1992 yılında yaptırılmıştır.

XVIII. yüzyıla kadar inen mescitlerden dikkat çeken bir tanesi bugün Umurca Mahallesi, Derviş Görgün caddesi Yaka sokakta yer alan Umurca Mescidi'dir. 1784 tarihinde bu mescidin ihtiyaçları için halkın 305 kuruş ve 1 adet incir bahçesi hibe ettiği görülmektedir. 1835 yılının başında mescid vakfının parası 470 kuruş iken, aynı yıl içerisinde mescidin geliri 5.02,5 kuruşa

⁸⁰ Çetiner, a.g.m, s. 167.

⁸¹ BOA, EV.MKT, 2677/107; BOA, EV.MKT, 2584/57.

⁸² BOA, EV.MKT, 2677/107.

⁸³ BOA, EV.MKT, 2584/57.

⁸⁴ BOA, EV.MKT, 2649/38.

⁸⁵ BOA, EV.MKT, 2677/107.

⁸⁶ BOA, EV.MKT, 2681/9.

⁸⁷ BOA, EV.MKT, 2677/107.

⁸⁸ Çetiner, a.g.m, s. 163-164.

⁸⁹ T. Baykara, a.g.m, s. 249.

⁹⁰ A. Baykara, a.g.t, s. 111-112; Çetiner, a.g.m, s. 164-165.

⁹¹ Çetiner, a.g.m, s. 168.

yükselmiştir⁹². Burası arşiv kayıtlarında Hacı Ali Mescidi olarak da geçmektedir⁹³. Bugün faaliyette olan Umurca Camii'nin tarihi bir özelliği bulunmamaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hasan Ağa Kuyusu mahallesinde Tireli Hacı İsmail tarafından bir mescit inşa ettirilmiştir. 23 Ekim 1775 tarihli bir arşiv belgesine göre bu tarihte İmam Ali ibn İbrahim'in vefat etmesi üzerine mescide Ali ibn Hüseyin Halife imam tayin edilmiştir⁹⁴. Hasan Ağa Kuyusu mahallesindeki bir diğer mescid, Kelerlik Mescidi yakınında 1792 yılında inşa edilmiştir. Bu mescidin 1813 yılında geliri 140 kuruş iken vakfedilen akarla birlikte bu gelir 248 kuruşa yükselmiştir⁹⁵.

Eldeki en eski kaydı 1779'a giden Çarşı Camii, aynı isimli mahallede bulunmaktaydı. Bu cami için kurulan vakfin her türlü ihtiyacı halkın verdiği para ve mülklerden karşılanmaktaydı. Bodrum şer'îye sicillerindeki kayıtlara göre 1779-1845 tarihleri arasında bu caminin vakfına halk tarafından 6.096 kuruş para ile 1 adet dükkân, 17 adet zeytin ağacı, 2 adet incir bahçesi kirası, 1 adet kahvehane ve bir miktar arazi kirası bağışlanmıştır⁹⁶.

Bunlara ilave olarak tarihi boyunca Bodrum'da Yeni Mahalle Mescidi, Kale yakınındaki Türbekapısı Mahallinde Hacı Ali ve Hacı Hüseyin Mescidinin yaptırılmış olduğu tespit edilmektedir⁹⁷. Hacı Ali ve Hacı Hüseyin'in yaptırmış olduğu mescidin 31 Aralık 1852 tarihinde imamlık görevinde bir değişiklik yaşanmıştır. Buna göre günlük 5 kuruş ile mescitte imamlık yapan Salih b. Mehmet Halife geride evlat bırakmadan vefat etmiş ve göreve intihlanla kardeşi Ahmet Efendi getirilmiştir⁹⁸.

Bodrum'da faaliyet gösteren bir başka mescid, 1780 yılında Tabak Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır. Bodrum şer'îye sicillerinde bu mescid için halkın muhtelif tarihlerde 439 kuruş para vakfettikleri görülmektedir⁹⁹.

Öte yandan 1811 yılının yaz aylarında Bodrum'a gelen F. Beaufort şehrin limanında birkaç küçük camiden bahsediyor¹⁰⁰, 1844-1845 temettuat defterinde üç cami ve dört mescit adı¹⁰¹ geçiyorsa da 1691-1835 yılları arasında tutulan Hurufat kayıtlarında Bodrum kazası ve köylerinde 14 adet cami ve 8 adet mescidin bulunduğu tespit edilmiştir¹⁰². Bunlar arasında yukarıda haklarında bilgi verilen cami ve mescitlere ilave olarak Bodrum kalesi içerisinde Yukarı Mahalle'de Mehmet Efendi Mescidi ve Tepecik (Karaova) Mahallesi'nde Sipahi Muhyiddin Camii yer almaktadır¹⁰³.

Cami ve mescitlere ilave olarak Bodrum'da Yokuşbaşı mevkiinde bir namazgâh bulunmaktadır. Namazgâh Bodrum ilçe merkezine giden ana yolun hemen kenarında,

⁹² A. Baykara, *a.g.t.*, s. 113; Çetiner, *a.g.m.*, s. 167.

⁹³ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 329.

⁹⁴ Çetiner, *a.g.m.*, s. 168.

⁹⁵ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 113-114; Çetiner, *a.g.m.*, s. 167-168.

⁹⁶ Çetiner, *a.g.m.*, s. 158-159.

⁹⁷ A. Baykara, *a.g.t.*, s. 107; Bilgin, *a.g.e.*, s. 30; Demirtaş, *a.g.m.*, s. 329-330.

⁹⁸ BOA, C.EV, 593/29926.

⁹⁹ Çetiner, *a.g.m.*, s. 167.

¹⁰⁰ Muhammet Güçlü, "Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum Ve Çevresi", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s.384.

¹⁰¹ 1844-1845 temettuat defterinde 9 adet imam ve hatip kayıtlı olmakla beraber, sadece üç cami ve dört mescit adı geçmektedir. Bunlar Çarşı Camii, Kale Camii ve Tepecik Camii ile Umurca, Türk Kuyusu, Yeni Köy ve Eski Çeşme mahallelerindeki mescitlerdir. Nejdî Bilgi, "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bodrum", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 99.

¹⁰² Demirtaş, *a.g.m.*, s. 327-328.

¹⁰³ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 329-330.

güneyden kuzeye doğru eğimli bir alan üzerine inşa edilmiştir. Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak doğusunda yer alan ve bölgede sıkça karşılaşılan, dairesel plan tipinde ve üzeri kubbe ile örtülü sarnıcın giriş açıklığı üzerinde, bir inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabenin üzeri kireçle sıvandığından sadece buradaki 1176/1762-1763 tarihi okunabilmektedir. Namazgâhın da, sarnıcın yapıldığı zaman diliminde tesis edildiği tahmin edilmektedir¹⁰⁴.

Yokuşbaşı Namazgâhı, menzil yolları üzerine inşa edilmiş olan ve birkaç kişinin namaz kılabilceği büyüklükteki namazgâhlardandır. Taş veya tuğla ile oluşturulmuş basit bir döşeme zemini ve kible yönünü gösteren bir mihrap taşından oluşan bu namazgâh, gelip geçen yolcuların su ihtiyaçlarını karşılamaları ve dinlenmeleri gibi sosyal işlevi de yerine getiren bir yapıdır. Bodrum'un girişinde, yolun hemen yanındaki Yokuşbaşı Namazgâhı dairesel plan tipinde ve üzeri kubbeye örtülüdür. Yanındaki sarnıç ile birlikte bir menzil namazgâhıdır. Namazgâhı çevreleyen duvarların üç köşesinde, üç taş destek bulunmakta, kuzeybatısında ise herhangi bir destek yoktur. Bu destekler namaz kılan kişiye gölge sağlamak amacıyla konulan ahşap ya da hasır gibi üst örtüyü taşımak için yapılmıştır. Yokuşbaşı Namazgâhı'nın çevresinde gölge verecek herhangi bir ağaç olmadığından böyle bir çözüm bulunmuştur¹⁰⁵.

Ayrıca Kale'de askerler için bir namazgâh kurulmuştur. Bugün Kale'de yeri mevcut olan bu namazgâhın tesis ediliş tarihi tespit edilememektedir. Namazgâh çevresine bazı mezar taşları dizilmiştir. Bunlardan namazgâhla ilgili bilgi elde edilememektedir¹⁰⁶.

Sonuç

Dorlar tarafından kurulduğu tespit edilen Bodrum, M.Ö. 386'da Perslerin, M.Ö. 192'de Roma İmparatorluğu'nun, 395 yılında Bizans İmparatorluğu'nun idaresine geçmiştir. Şehir XI. yüzyılda Türk idaresi altına alınmışsa da Birinci Haçlı Seferi sırasında yeniden Bizans yönetimine devredilmiştir. XIV. yüzyılda bir kez daha el değiştirerek yeniden Türk yönetimine geçen Bodrum, 1415'te Rodos Şövalyelerince zapt edilmiştir. Nitekim şehir 1523 yılı başında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına alınıp burada Türk idaresi günümüze kadar kesintisiz sürmüştür.

Bodrum fethedildikten sonra İstanköy sancağına bağlı bir kale olarak Osmanlı idari yapısı içerisinde yerini almıştır. Bodrum kalesi Osmanlı yönetimine alınır alınmaz burada bulunan kilise camiye çevrilmiş, böylece Bodrum XVI. yüzyıl boyunca kale konumunu devam ettirmiştir. Evliya Çelebi 1671 yılında burayı ulaştığında Bodrum kale dışında varoşun, han, cami ve çarşının bulunmadığı bir yerleşim yeri idi. Bu itibarla XVIII. yüzyılın başlarında tersane yapmak üzere görevli olarak gelen Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın kale dışına bir cami yaptırmalarıyla yerleşim kale dışına da yayılmaya başlamıştır. Mustafa Paşa'nın bölgeye gelmesinin ardından Bodrum'da imar faaliyetleri gözle görülür biçimde artmıştır. Bölgede özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda inşa edilen cami, mescit, namazgâh, han, hamam, türbe ve çeşme gibi pek çok yapı günümüze gelebilmiştir.

Geleneksel İslam şehirlerinde cami, modern zamanlardaki gibi sadece dini faaliyet alanı değil, aynı zamanda çarşığı ve mahalleleri organik bir şekilde bir birine de bağlamaktaydı. Böylece cami kültürel, sosyal, siyasal ve belirli oranda ekonomik faaliyetleri kapsayarak gündelik hayatın merkezine oturur ve onu yönlendirdi. Ayrıca cami etrafında bütünleşmiş bir hayat, şehrin birliğini sağlayarak İslam'ın tevhit akidesinin gündelik hayatta yaşanır hale

¹⁰⁴ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 243.

¹⁰⁵ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 241-243.

¹⁰⁶ M. Akif Erdoğan, "Bodrum Müzesinde Korunan İslami Kitabe ve Mezar Taşları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, Sayı 1, Temmuz 2007, s. 217.

gelmesine yardımcı olurdu. Bu itibarla İslam şehirlerindeki cami ve mescitlerinin tarihlerinin incelenmesi ve ortaya çıkartılması gerekmektedir.

Bu çalışmada başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgeler incelenerek Bodrum'un en önemli dini yapıları olan cami ve mescitlerin tarihi süreçleri ortaya konulmuştur. Arşiv belgeleri ve bilhassa Bodrum şer'iyeye sicil defterlerindeki kayıtlar Osmanlı döneminde Bodrum'da inşa edilen cami ve mescitlerin inşa ve tamir süreçleriyle birlikte vakıf gelirlerine de ışık tutmaktadır. Bu kayıtlarda halkın cami ve mescitlerin ayakta kalması için dikkate değer miktarda para ve mülkler vakfettiklerini göstermektedir. Böylece Bodrum'da inşa edilen bu dini yapılar bölgede İslam inanç ve kültürünün temsil edilip yayıldığı merkezler olmuştur. Ayrıca bu yapılar şehrin demografik yapısının şekillenmesinin yanı sıra yerleşim şemasının oluşmasına da katkı sağlamışlardır.

Bodrum'da mahallelerin oluşması genel olarak cami ve mescitler etrafında gerçekleşmiştir. Şehir adeta camiler ve mescitler etrafında organik olarak büyümüştür. Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın İskele Meydanı'nda, Bodrum Kalesi'nin karşısında 1723 yılında camii inşa ettirmesiyle önce bu bölgede yerleşim başlamış, bunu 1740 yılında Mustafa Paşa'nın kâhyası Hacı Hasan Hoca'nın Tepecik Camii'ni inşa ettirmesiyle bu adla bir mahalle teşekkül etmiştir. Böylece kentte yaptırılan yeni camilerle birlikte yeni mahalleler de şekillenmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarında köy görünümüne küçük bir kasaba olan Bodrum, 1770 Çeşme faciasından sonra elverişli limanı ve zengin orman yataklarından dolayı buraya bir tersane inşa edilmesiyle de gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte Bodrum'daki cami ve mescitlerin pek çoğu XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Eski Çeşme Mahallesi Mescidi (1746), Hızıroğlu Mescidi (Kelerlik Camii) (1756-1757), Türkkuyusu Camii (1767-1768), Yeniköy Mescidi (1774), Tulumba Mescidi (1780) ve Umurca Mescidi (1784) bunların en önemlileridir. Yine Çarşı Camii, Tepecik Camii ve Yeniköy Mescidi buldukları mahalleye isimlerini vermişlerdir.

Bodrum'da Osmanlı döneminde son olarak inşa edilen cami Adliye Camii'dir. Kale Caddesi'nin sonunda, eski belediye binasının önünde, Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan bu caminin inşasına 1901 tarihinde başlanmış ve bir yıl içerisinde bitirilmiştir. Çarşı mahallesi içinde yer alan cami, geleneksel anlamda çarşı ve pazar ile bütünleşmiştir. Caminin bulunduğu yer arşiv kayıtlarında "Köşk içi nam mahal" şeklinde de geçmektedir. Cami Sultan II. Abdülhamit'in kurmuş olduğu vakıf ve göndermiş olduğu para ile halktan toplanan gelirlerle yapılmıştır. Bu sebeple Hamidiye Camii olarak da anılmıştır. Osmanlı döneminde Bodrum'da yapılan en son cami olması sebebiyle halk arasında "Yeni Camii" ismiyle de tanınmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 13.115.25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C.EV, 593/29926.

BOA, EV.MKT, 2584/57.

BOA, EV.MKT, 2649/38.

BOA, EV.MKT, 2677/107.

BOA, EV.MKT, 2681/9.

BOA, EV.MKT, 2784/32.

BOA, EV.MKT, 2784/4.

BOA, EV.MKT.CHT, 702/34.

BOA, EV.THR, 63/122.

Bodrum Şer'iyeye Sicili (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), nr.6446/0110, s.614.

Bodrum Şer'iyeye Sicili (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), nr.6436/0074, s.143.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nr. 260, s.198.

VGMA, Defter nr.212, s.162.

VGMA, Defter nr.213, s.182-183.

VGMA, Defter nr.286, s.259.

VGMA, Defter nr.4698, s.365.

VGMA, Defter nr.213, s.4-5.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmaları

Aydın Vilayeti Salnamesi, Aydın 1307.

BAYKARA, Arzu, *XIX. Yüzyıl Bodrum Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Hayatı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.

BAYKARA, Tuncer, "Bodrum", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.247-249.

BEAUFORT, F., *A Brief Description Of The South Coast Of Asia Minor*, London 1818.

BIYIK, Ömer, "Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Ailesi Üzerine Bilgiler", *3. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler*, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 125-144.

BİLGİ, Nejdet, "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bodrum", *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 97-114.

BİLGİN, Osman Nuri, *Sosyal ve İktisadi Yönleri ile Bodrum Tarihi*, Orhan Mete Matbaası, İstanbul 1965.

BODRURLU, Avram Galanti, *Bodrum Tarihi*, İstanbul 1945.

CUINET, Vital, *La Turqui d'Asie Géographie Administrative*, Paris 1894.

Cumhuriyetin 50.Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı.

ÇETİNER, Yılmaz, “Şer’iyye Sicillerine Göre Bodrum Vakıfları 1742-1910”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 153-190.

ÇİÇEK, Rahmi, “Bodrumlu Tabakoğlu Süleyman Nuri Öz ve Eğitim Görüşleri”, 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler*, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 273-286.

DEMİRTAŞ, Hasan, “Hurufat Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi (1691-1835) Karaova ile Bodrum Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri”, 3. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (30 Ekim-1 Kasım 2013 Bodrum) Bildiriler*, haz. M. Akif Erdoğan-Ahmet Özgiray, İzmir 2014, s. 319-334.

ELBE, H., *Bodrum ve Müze Rehberi*, İstanbul 1972.

ERİNCİN, Ö., “Eski Binalarda Zeminden Gelen Rutubetin Önlenmesi”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6, Ankara 1987, s.167-180.

ERDOĞRU, M. Akif, “Bodrum Müzesinde Korunan İslamî Kitabe ve Mezar Taşları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, Sayı 1, Temmuz 2007, s. 217-238.

EROĞLU, Zekai, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.IX, İstanbul 1935.

GÜÇLÜ, Muhammet, “Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bodrum Ve Çevresi”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s.377-396.

GÜRBIYIK, Cengiz, “Bodrum Yarımadası’nda Akdeniz Etkili Bir Grup Cami”, *Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Uluslararası Bodrum Sempozyumu (24-26 Ekim 2007) Bildiriler*, Bodrum 2008, s. 483-524.

GÜRBIYIK, Cengiz, *Bodrum Yarımadası’ndaki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Hafız Kadri, “Bodrum’da Timurlenk’in Hafidelerinden Şazmelek’e Aid Kelâm-ı Kadim”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Sene 5, nr. 26, 1 Haziran 1330, s. 127-128.

<http://www.haberler.com>, Erişim 30.03.2015.

KARADAŞ, M., *Mavi Cennet Bodrum*, Denizli 1976.

KIRCA, Yüksel, *Bodrum’a Ait 167 Numaralı Şer’iye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2000.

ÖZ, S. Nuri, “I. Dünya Savaşında Bodrum'un Topa Tutulması”, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, Sayı 7, İstanbul, 1973, s. 54-59.

ÖZOĞLU, Hakan, “Seyyahların Gözünden Bodrum”, 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (9-12 Mayıs 2011) Sempozyum Bildirileri*, Bodrum 2011, s. 492-500.

TEXIER, Charles Félix Marie,, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, C. III, çev. Ali Suat, Ankara 2002.

TEXIER, Charles Félix Marie, *Asie Mineure Description Géographique, Historique Et Archéologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnèse d'Asie*, Paris 1882.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

UYKUCU, Kürşat Ekrem, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi*, İstanbul 1968.

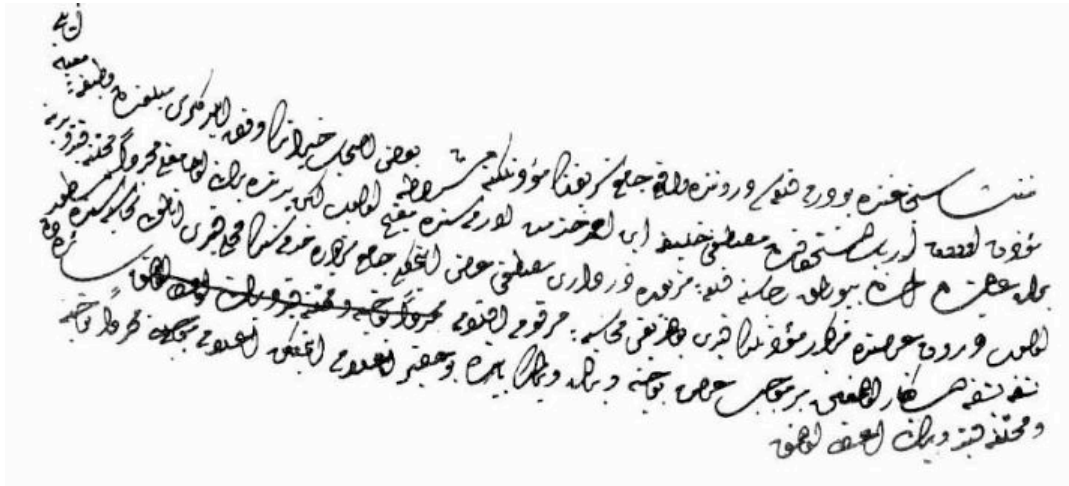
YAĞCI, İsmail, "Bodrum Adliye ve Tepecik Camisi", <https://www.youtube.com/watch?v=vRz3xmTeKhA>, Erişim 15.06.2015.

YAKAR, Serap-UZALA, Gürşans, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi*, Bodrum 2006.

EKLER

A. Belgeler

Belge 1. Kale Camii Vakfi'na Mustafa Halife'nin müezzin olarak atanması¹⁰⁷.

Menteşâ sancağında Bodrum kal'ası derûnunda vâki' câmi'-i şerifin mü'ezzinliğine meşrut ba'zı ashâb-ı hayrâtdan vakf eyledikleri meblağdan vazife-i mu'ayyene ile mü'ezzin olan erbâb-ı istihkâkdan Mustafa Halife ibn Ahmed hizmet-i lazimesinde mukîm olub hîn-i yedinde beratı olmamağla müceddeden mahalline kayd ve yedine berat-ı âlişân i'tâ buyurulmak ricasına kal'a-i mezbûre dizdârı Mustafa arz etmekle câmi'-i mezbûre hademesinin mahalli kaydı Anadolu muhâsibesinde mestur olub derûn-ı arz mezkûr da mü'ezzinlik kaydı bulunmadığı muhâsebe-i merkume müceddeden tevcih kuyûd-ı berât ve i'tâ olunmak sâ'ireden başka başka derkenâr olunmağın ber müceb-i arz tevcihine ve berat verilmek bâbında bu hakir i'lâm etmeğın i'lâm mücebince müceddeden tevcih ve mahalline kayd ve berat i'tâ olunmak.

¹⁰⁷ VGMA, Defter nr. 260, s.198.

Belge 2. Adliye Camisinin inşası ve İmam-Hatip tayinine dair arşiv belgesi (9 Haziran 1903)¹⁰⁸

Numara

380

Bodrum kasabasında müceddeden inşa olunan Adliye nâm câmi'-i şerîf imâmet ve hitabetine ta'yîn olunan İbrahim Efendi bade's-selam inhâ olunur ki Bodrum kasabasında mevcûd cevâmî'-i şerîfe cum'a ve ıydinde cemâ'ât-ı Müslimine adem-i kifâyetden müceddeden bir câmi'-i şerîfe eşedd-i ihtiyaç olduğundan bahisle bundan akdem müfti-i belde fazîletlû Mehmed Hilmi Efendi imzâsıyla atebe-i felekmertebe-i cenâb-ı hilâfetpenâhiye vukû'bulan arz ve istirhâm üzerine kasaba-i mezbûrda bir bâb câmi'-i şerîf inşasına irâde-i diyânetmu'tâde-i hazret-i hilâfetpenâhi şerefsunûh ve sudûr buyurularak câmi'-i şerîf-i mezkûr ol suretle inşâ ve hadd-i hitâm olub Adliye nâm-ı celîliyle tevsîm buyurulmasından câmi'-i şerîf-i mezkûre müceddeden vaz'-ı minber ile cum'a ve ıydîn ve evkât-ı mefrûza-i sâ'irede edâ olunmak üzere vazife-i hitâbet ve evkât-ı hamsede imâmete ehliyetli bir zâtın ta'yîni lazım gelmiş ve ciheteyn-i mezkûreteynin zât-ı şerîfinize tevcihi ahâli-i kasaba ve kurrâ taraflarından bâ şehâdetnâme iltimas olunmasına binâ'en meclis-i şer'-i şerîf-i enverde icrâ kılınan imtihânda ciheteyn-i mezkûreteyneye ehliyetiniz tahakkuk eylemesiyle ciheteyn-i mezkûreteynin uhdenize tevcihi derbâr-ı merhamet karâra bâ mazbata-i memhûre arz olunacağından berât-ı şerîfinizin vüruduna değin câmi'-i şerîf-i mezkûrda edâ-yı salât-ı cum'a ve ıydîn eylemeniz sıyâkında iş bu mürâsile-i sersile Bodrum mahkeme-i şer'iyyesinden bi't-taharrî tarafınıza tesyâr kılındı gerekdir mücebince amel oluna ve's-selâm fî 13 Rebi'ü'l-evvel sene 321 (9 Haziran 1903).

¹⁰⁸ Bodrum Şer'îye Sicili (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), nr.6446/0110, s.614.

B. Resimler

Resim 1. Adliye Caminin genel görünüşü (1930'lu Yıllar)¹⁰⁹

Resim 2. Adliye Camiinin genel görünüşü (1930'lar)

¹⁰⁹ Gürbıyık, *a.g.t.*, s. 162.

Resim 3. Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Adliye Camii'nden görünüş (1930'lu yıllar)¹¹⁰

Resim 4. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii Kitabesi.

*Hüdâ bir kulun tergip edince böyle hayrâta
Anın meyli düşer daim nice türlü ibadâta
Mücahid fi sebilillah o Gazi Mustafa Bey'in kim
İdüp ihya bu beytullahı talip oldu merzâta*

¹¹⁰ Gürbıyık, a.g.t, s. 177.

Müyesser oldu itmamı duhûl iden desün âmin

Duadır çün ânın tarih dâhil ola cennata sene 1136/1723-1724

Resim 5. Tepecik Camii.

Resim 6. Texier'in *Asie Mineure*'unda 1882 yılında Bodrum'da Tepecik Camii, Kale ve Kale Camii¹¹¹.

¹¹¹ Charles Félix Marie Texier, *Asie Mineure Description Géographique, Historique Et Archéologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnèse d'Asie*, Paris 1882.